

Den litterära textens minne

AnnaLena Hållner

annha@ituf.liu.se

Tema Äldre och åldrande

Institutionen för tematisk utbildning och forskning, Linköpings universitet

Paper från ACSIS nationella forskarkonferens för kulturstudier, Norrköping 13–15 juni 2005.

Konferensrapport publicerad elektroniskt på www.ep.liu.se/ecp/015/. © Författaren.

Abstract

Artikelns primära fokus är inte vad minnet betyder, utan vad minnet har för funktion, vad minnet gör i och med en skönlitterär text. Jag kommer att diskutera minnet som avbildning, spegling, härmning och upprepning, och de retoriska strategier som utgör textens minne.

Det externa minnet och glömska

Friedrich Kittler diskuterar i essäsamlingen *Maskinskrifter* teknologins betydelse för litteraturen och hur medier formar kulturen. Filmen lagrar bilder och CD-skivan lagrar ljud. Teknologiseringen av minnet innebär en externalisering av minnet, och en minneslagring utanför kroppen. Det finns ingen minnesfunktion, enligt Kittler, som kan fungera som en helgardering mot att minnen försvinner.¹ Lagringen och bevarandet av minnet i foton, texter, böcker, sånger t. ex. innebär ett annat synsätt på minnet än som en förkroppsligad och subjektiv erfarenhet av det förflutna i nuet. Det innebär att man inte ser minnet som förkroppsligat och inte heller som en subjektiv upplevelse. Denna externalisering innebär inte att glömska försvinner. Istället diskuterar Kittler och andra forskare relationen mellan glömska och ett förtingligande av minnen, att fixerandet av minnet i en bild eller i ett monument skulle innebära att glömskan får fritt spelrum. Externaliseringen banar väg för glömska och objektifiering av minnet. Det är ett synsätt på glömska som kan knytas till en diskussion om autentiska eller icke-autentiska minnen, dvs. att minnets subjektivitet skulle på något sätt borga för att minnet hålls mer levande och vara mer *sanna*. Ett annat möjligt perspektiv på glömska och minne skulle kunna vara att se dem som retoriska strategier i en helhet där både minne och glömska ingår och samverkar, istället för att utesluta varandra.

Andreas Huyssen menar att vi försöker motarbeta rädslan för glömska genom strategier rörande allmän och privat memorialisering (*memorialization*).² Både den privata och den allmänna sfären musealiseras i en strävan att föra in olika typer av det förflutna till nutid.

What if the relationship between memory and forgetting were actually being transformed under cultural pressures in which new information technologies, media politics, and fast-paced consumption are beginning to take their toll? After all, many of the mass-marked memories we consume are "imagined memories" to begin with, and thus more easily forgettable than lived memories. (17)

Huyssen menar å ena sidan att besattheten med minnen gör att vi glömmar alltmer. När minnesboomen är över kommer vi då att minnas något överhuvudtaget? Å andra sidan finns det skäl att tro att behovet att göra allt till minnen också har en mer gynnsam och genererande dimension. Huyssen strävar efter ett sätt att tänka på "the relationship between our privileging

---

1 Kittler (2003:58).

2 Huyssen (2003:18).

of memory and the past on the one hand and the potential impact of the new media on perception and temporality on the other” (21f).

Diskussionen om externaliseringen av minnet är hos Kittler och Huyssen nära knuten till frågan om glömska, och kvar står monumentet över något som ingen längre minns. Monumentet som rests och texten som skrevs banar väg för glömska. Det som har nedtecknats behöver man inte längre komma ihåg, utan det som man kommer ihåg är texten och monumentet. Anledningen till att monumentet restes faller så småningom i glömska. Kittler menar att minnestekniker måste döljas och kallas för något annat in i det längsta, så länge minnet är en egenskap som utmärker människan. Hjälpmidlen mot glömskan såsom böcker, minnestekniker och minnesfunktioner betraktas som artificiella lagerlokaler. De artificiella minnena utanför människan får funktion som verktyg eller magasin.³ Därför är minnestekniker lätta att få syn på. Vidare finns det inte någon minnesfunktion som skulle kunna sätta stopp för glömskan, försvinnandet, sönderfallet eller erosionen.⁴ Med utgångspunkt i det som Kittler och Huyssen diskuterar kring minnet blir den väsentliga frågan inte huruvida man minns eller *inte*, utan *hur* och *var* minnena fungerar.⁵ Utifrån det perspektivet blir följden att mitt primära fokus inte är vad minnet betyder, utan vad minnet har för funktion, vad minnet gör i och med texten. Det *hur* som jag vill diskutera är minnet som efterbildning, avspegling, härmning och upprepning. Det *var* som jag ägnar mig åt är den litterära texten.

En minnesroman

Kan man säga att en text minns? Och i så fall, hur ser man det i en skönlitterär text? Anledningen till att jag överhuvudtaget ställer dessa frågor är att Lars Gyllenstens roman *Senilia* är en skönlitterär text som utger sig för att handla om minnen.

Senilia är framställning om Torsten Lerr och hans minnen. Hela romanen är en produktion av minnen. Huvudpersonen befinner sig i sin säng en söndagsmorgon. Han väcks av musik från grannen och i det att han vaknar till liv och stiger upp begynner en minnesakt, som sedan följs av flera genom hela romanen. Minnena berättar fadern, styvmodern, kamraten Gunnar, hembiträdets dotter Elsa och Ester, som kanske är dotter till Gunnar eller till Torsten Lerr, och den enda som finns även i romanens nuperspektiv. Glömska och frågor rörande vad som egentligen har hänt och vad som är sant är ovidkommande i denna framställning. Istället synliggörs minnet som en bekännelseakt, granskning och övning. Romanen slutar med att huvudpersonen sitter och pratar, berättar, tänker högt, diktar för en hand som rör sig med en automatisk rörelse utan närvaro:

Hon hörde honom ej och såg honom ej, upptagen som hon var av skeendet i handen. Torsten läste för henne, och han visste att hon inte hörde på för ordens egen skull - eller kanske var det hon som läste dött i honom. (272)

Diktamen övergår till en rytmisk jakt med hennes fot. Foten rör sig i takt med hans tal och hans tal styr takten på foten. Vad som sägs har ingen betydelse utan han leker med rytmen i orden. ”Takten kom av sig själv” och när hennes fot slutar att vipa slutar diktamen och han tittar upp. Lika plötsligt som den börjar slutar diktamen, berättandet, flödet och Torsten Lerr går ut med hunden. Beskrivningen av diktamensövningen läser jag som en beskrivning över en texts tillkomst. Det är ingen idé att leta efter mening när det bara handlar om att få en hand eller en fot att röra sig. Att leta efter mening i en text som kommit till på detta vis måste vara meningslöst. Fots scenen blir en demonstration av hur text produceras. Det vi har läst när vi har läst *Senilia* är produkten av en stenografiövning.

---

3 Kittler (2003:57).

4 Kittler (2003:58).

5 Kittler (2003:57).

Senilia har undertiteln ”mimisk essay”. Att *mima* betyder både att grimasera, härma ljudlöst och att spela pantomim. Redan där – menar jag – pekas vägen ut för minnet: att härma och återupprepa. *Senilia* består inte av en, väl sammanhållen prosatext, utan egentligen av flera olika typer texter. Detta blir extra tydligt genom citering av andra texter och hänсыftningar och anspelningar på olika texter. Det är dessa strategier som jag tycker att man kan se som minnestekniker.

Vad är minne i Senilia?

Vad är ett minne i *Senilia*? Lars Gyllensten strukturerar sina romaner bl. a. genom att laborera med verklighetsillusionen och bygga upp verket av skilda textfragment. *Senilia* är ett utmärkt exempel på detta tillvägagångssätt. *Senilia* består av flera texter i form av citat, allusioner, alluderings m. m. På detta sätt finns i framställningen minnet av andra texter. Det är dessa minnestexter som jag nedan ska titta närmare på.

Att minnas framställs genom hela boken som en upprepning och härmning. Autenticitet är något som avfärdas i framställningen. Likaså originalitet och sanning. Istället verkar det som minnets funktion är att skapa mening genom olika omtagelser. *Senilia* består av, som jag har skrivit ovan, flera texter. Detta gör sig gällande i olika retoriska grepp som citering av andra texter och hänсыftningar och anspelningar på andra texter. Dessa retoriska strategier är minnestekniker för att komma ihåg. De retoriska strategierna producerar även text i texten, textuella minnen.

Minnesstrategier i Senilia

Frances A. Yates klassiker *The Art of Memory* är en historisk genomgång av minnestekniker, av metoder för att komma ihåg, för att sortera och lagra det man vill komma ihåg. I den antika kulturen är det framför allt inom retoriken som minnestekniker var nödvändiga arbetsmetoder. Att tala väl var en konst i sig och för detta krävdes bl. a. att man kunde memorera långa tal. Därav utvecklades under antiken speciella minnestekniker, som samlades under begreppet *Ars Memoria* eller minneskonst. Talkonsten utvecklades under Platons tid och i denna utgjorde minnesträngningen en viktig del. Aristoteles skrev om minnet och minnestekniker i *De memoria et reminiscencia*. Cicero klassificerade minnet som en av retorikens fem kategorier.⁶ I *Ad Herennium*, en anonym romersk retorikhandbok, beskrivs minnet som en skattkammare ur vilken talaren kan ösa ur.⁷ Under antiken skapade retorikerna rum för minnet, eller tankerum för talandet. I *Ad Herennium* ges konkreta anvisningar för hur stort rummet ska vara och hur upplyst det ska vara för att minnesbilderna som placeras i rummen ska framgå tydligt.⁸ Allt detta rör minnestekniker för det talade ordet, men strategier för det skrivna ordet diskuteras förstås inte hos Yates.

Parabel, metafor och allegori är textbaserade hjälpmedel för att uttrycka mening. Tzvetan Todorov diskuterar skillnaden mellan symbolik och tolkning utifrån antagandet att symbolik är produktion av diskurser och tolkning är reception av diskurser.⁹ Inriktningarna ledde fram till uppkomsten av två olika discipliner: retoriken och hermeneutiken. Genom att sätta de retoriska strategierna i centrum blir min läsning av *Senilia* mer inriktad på minnesproduktion än meningsbetydelse. Härmandet och återupprepadet är de två huvudsakliga sätten för hur texten minns. Jag har tittat på citat, allusioner och direkta syftningar på andra texter. Det finns

---

6 1. talets koncipiering (idé), 2. talets disposition, 3.talets stil, 4.

7 Se vidare i Yates kapitel ”The Three Latin Sources For the Classical Art of Memory” för mer om t. ex. *Ad Herennium*. Yates refererar till verket som ”Ad Herennium”, medan andra källor benämner det ”Rhetorica Ad Herennium”. Om retorik och minnet se vidare i Yates kapitel ”The Art of Memory in Greece: Memory and the Soul”.

8 Yates (1966:22f).

9 Todorov (1989:22).

alltså gott om fragment av andra texter i *Senilia*. Men på vilket sätt används dessa textuella minnen? Jag har fokuserat på tre olika typer av textminnen: när den litterära texten minns den egna texten, när den minns andra texter och när olika typer av härmning lyfts fram i framställningen. Jag börjar med det förstnämnda.

Minnet av den egna texten ("förtrogenhetens färla")

"Förtrogenhetens färla" är en fras som återkommer i *Senilia*. Färla är en benämning på olika slags straffredskap i äldre tiders skolor, men särskilt avsåg ordet ett föremål för att slå på handflatorna eller över fingerspetsarna med. Att stå under någons färla uppsikt betyder att stå under någons stränga uppsikt. Första gången frasen nämns är när Torsten återger ett minne rörande sin far och dennes tal till sonen:

Slutligen hade gubben talat och mässat länge om könet, dess makt och makter och om hur könet och livet skall tämjäs och rullas in under "förtrogenhetens färla", som han uttryckte sig – en fras som bitit sig fast i Torstens öra. (65)

Detta är alltså första gången frasen nämns och den är anförd med citattecken. Därefter återkommer den genom hela framställningen. När Torsten har slagit kamraten Gunnar över händerna beskrivs det som att Torsten "hade lagt `förtrogenhetens färla´ över händerna på Gunnar" (85). Varje gång förtrogenhetens färla nämns i *Senilia* omgärdas orden av citattecken, men utan att kontexten med faderns predikan för den 14-årige Torsten återges. Men citatet från fadern återkommer likväl vid flertalet tillfällen, såsom på sidan 140: "att lägga `förtrogenhetens färla´ över kroppen och sinnena, det var Torstens uppgift" och på sidan 163: "för att bemästra det egna och lägga `förtrogenhetens färla´ över sådant som kan hända eller kunde hända". Frasen, som det står i blockcitatet ovan, har "bitit sig fast" i Torstens öra och återkommer igen och igen som ett upprepat minne. Texten fortsätter att minnas "förtrogenhetens färla".

Varför återupprepas bara frasen och inte hela den scen där frasen nämns första gången? Vad är det för minne som alstras i denna fras? Vid varje upprepning får frasen en adderad betydelse, som läggs till den gamla. Dessutom styr frasen hur vi som läsare ska läsa det nya avsnitt som frasen dyker upp i. Texten fortsätter att minnas "förtrogenhetens färla", likaså tvingas vi som läsare göra det. Det är inte bara faderns fras "förtrogenhetens färla" som återupprepas. Utan överallt i framställningen återupprepar och härmar, dvs. *minns* Torsten Lerr fadern. Dessa "gubbens maximer" (85) återges oftast bara som syftningar och mindre sällan som direkta citat av vad fadern sagt.

Plagiat och pladder

Senilia är en text som minns genom olika typer av upprepningar t. ex. speglingar, stenografering, alluderingar på plagiat, papegojpladder och annat som har med efterhärmning att göra. Genom dessa upprepningar betonas minnet som efterapning utan eget original. Att minnas är att upprepa, återkalla och härma något förflutet. När texten imiterar andra texter utförs således en minnesakt.

Autenticitet är något som avfärdas i framställningen. Det förekommer namn på personer i *Senilia*, men utan att någon konsekvent gestaltning knyts till dessa namn. Huvudpersonens efternamn för tankarna till ordet för tom på tyska: det finns inget "innehåll" bara tomma former eller ramar som man kan fylla med det ena eller det andra. På olika sätt månas det i texten om att man inte ska tro att Torsten är en människa eller att Elsa är en karaktär med personlighet.

Musik återkommer i *Senilia* på olika sätt. Det är pianoklink som väcker huvudpersonen inledningsvis i romanen. Rader ur marsch- och andra visor återkommer här och där, ofta åter-

givna ljudhärmande. Av Torsten Lerr's musikintresse framkommer att det i hans barndomshem har spelats klassisk musik på piano av fadern. I ett avsnitt ondgör sig Torsten Lerr över konditorimaskiner, spelautomater och radiolådor. Det som kommer ur dessa maskiner är som "hån eller mardrömmar, nesligt förvridna avbilder och niddbilder av den riktiga musiken" (239). Den artificiella musiken som kommer ur dessa maskiner beskrivs som "Chopinplagiat, tarvligt och enfaldigt förbilligade och förfalskade brottstycken ur preludier, mazurkor eller barcaroler, med sliskiga glidningar och slappt benlösa cantilenor, en vidrig karikatyr av det chopinska rubatot" (239, mina kursiveringar). Maskinerna härmar, reproducerar det äkta, den riktiga musiken som inte förmedlas genom en maskin. I sammanhanget blir reproducerandet ett sätt att skilja dålig musik från bra. Torsten hör nattetid en konditor som spelar "dålig musik": valser, tangostycken, visor och slagdängor som han "sörplat i sig" från maskinerna som han har i sin "snaskbutik" (239).

En annan typ av härmning i *Senilia* är speglingarna. Ester säger till Torsten: "Kan du tänka dig, när jag stod där vid diskbänken och snöpte korv, alldeles innan du kom, så tyckte jag det var mamma, som stod utanför på gården och såg in, tills jag kom underfund med att det var jag själv. Det var så svart i rutan att jag kunde spegla mig" (51). Kanske finns det bara en gestalt i *Senilia*, den tomme Torsten, eller en gestalt med många avspeglningar. Speglingar leder vidare frågor rörande kopia och original. Vem är originalet egentligen i citatet, modern eller dottern? En spegling är en reproduktion av kopior. I speglingen blir Ester åskådaren som betraktar en annan, en annan version, en kopia av hennes jag. Originalen (Ester) är ju egentligen kommen ur kopian (modern) som hon tyckte sig se i fönstret. Frågan om autenticitet och ursprung blir absurd i detta hänseende. I speglandet reproducerar Ester sig själv som objekt - inte som subjekt.

Spegling är också härmning: spegelbilden härmar och gör efter. Torsten ser sig som en spegelbild av den grekiske filosofen Plotinos. Torsten härmar fadern, barnet härmar gubben, Gunnar härmar Torsten. Torsten Lerr betraktar Ester eller snarare härmar henne, eller så är hon bara en spegelbild av honom. Papegojan är en duktig härmare av mänskligt tal. När Torsten visar hur lite betydelse lidelsen och lockelsen har för honom liknar han dessa för "papegojans pladder" (212). Papegojans pladder är meningslöst eftersom det bara är en efterhärmning av någon annans tal. Papegojan reproducerar bara vad någon annan redan har sagt eller lärt fågeln att härma.

Minnet av andra texter (Montaignecitat och Elsa)

På olika sätt månas det i framställningen om att man inte ska läsa huvudpersonen Torsten Lerr eller någon annan av de figurer som nämns i *Senilia* som en människa med karaktär och personlighet. Torsten Lerr citerar och återupprepar framför allt vad hans far har sagt och gjort. Dessutom ser han sig som en kopia, en spegelbild av den antika filosofen Plotinos.¹⁰ Torsten Lerr tycker att han gör som Plotinos, han härmar honom och jämför sig med honom. Förutom att detta härmande åberopar texter utanför *Senilia*, så har denne filosof skrivit om just efterbildandet. Plotinos har t. ex. skrivit att man inte ska förakta konsten för att den endast *efterbildar* naturen. Även naturens skapelser är *efterbildningar*, menar han.

---

10 Plotinos (204-270 e Kr.) var en grekisk filosof och grundare av nyplatonismen. Enligt Platon utgör idévärlden och sinnevärlden två skilda områden, men Plotinos räknar med en hierarki av verklighet som sträcker sig från den högsta gudomen via världsförnuftet och världssjälens ner till den materiella och omformade världen. Materien är inte ond, enligt Plotinos, men den är endast en avspeglning av det fullkomliga, och människan söker sig därför från den jordiska existensen till sitt himmelska ursprung som hon ibland kan få en upplevelse av i extasen. Plotinos har skrivit i *Enneaderna* att man inte ska förakta konsten för att den endast efterbildar naturen. Även naturens skapelser är efterbildningar, dessutom inte bara avbildar vad den ser, utan "stiger upp till de begrepp (idéer), från vilka naturen själv stammar; därjämte lägger den till mycket av sitt eget". 10 Cit. i *Valda texter* (1994:23).

En av figurerna som nämns tämligen ofta i *Senilia* är Elsa. Hon är någon som citerar och kopierar, och hon liknas inte vid något självständigt och eget utan vid en *femme fatale* ur en *kolportageroman* (211). Kolportageromanen, en enkel men omfångsrik berättelse om brott och kärlek, brukar karaktäriseras som massproducerad triviallitteratur.¹¹ Elsa är en kopia och dessutom en kopia av något som är trivialt och billigt. Om det sanna, det äkta, det originella och det naturliga är människan eller det mänskliga, så liknas Elsa i det närmaste vid en maskin eller med det maskinella, som bara kan plagiera och förfälska. Elsa är ingen som kan och vet, utan hon är en samlare av material och information (188). Hon beskrivs snarare som en minneslagringslokal typ arkiv eller bibliotek. Det viktigaste avsnittet i *Senilia* rörande henne handlar om en fest som Torsten arrangerar. Alla kvinnor på festen får ett blomsterarrangemang med färska eller torkade blommor (185). Elsas blomma är rosmarin, som ”stärker minnet” (185). Torsten beskriver henne som sitt minne ”och påminnelse, från en förlupen och förtorkad barndom” (185). Elsa är aldrig källan till kunskap utan samlar på redan producerad kunskap. Hon har ingen autenticitet i sitt agerande utan reproducerar åsikter och kunskaper. Det Elsa talar om är versioner och upprepningar, och hon använder sig av Montaignecitat (188).¹² Kunskapen om Montaigne har hon fått genom den högläsning hon hade utfört åt Torstens blinde far (gubben).

Men uttalet var fortfarande fullt av felaktigheter – gubben hade inte behärskat det franska språket särskilt väl, eller också brydde han sig inte om att korrigera, och stavningen i hennes böcker var gammaldags och *autentisk*. (184, min kurs.)

I citatet ovan är autenticitet rent av en felaktighet, och definitivt något föråldrat. Elsas reproducerande ses ur Torstens perspektiv som ett ”lyte”, som om citerandet vore ”ansiktsspasmer eller en dålig vana”, och ”frukterna av gubbens pedagogik” (184). Elsa är liksom papegojan någon som härmar och återupprepar, till och med felaktigheterna som hon lärt sig utantill.

Avslutande reflektioner

Kulturen vakar över sina hågkomster genom olika lagringstekniker och minnesstrategier. Det är svårt att glömma en staty i en park som man dagligen passerar. Jag tror dock att statyn är en minnesplats, det vill säga en plats där minne görs – inte nödvändigtvis där minne finns.

Minne är något som produceras både som monument, och som minnestexter i en skönlitterär text. I en minnesdiskussion som handlar om varför det är så viktigt att minnas, om att historien håller på övertas av individuella minnen, glömskans hotfullhet, fixeringen vid minnen i form av jubileer, retrospektiver, nostalgi – är det spännande att ställa hur och var minnet görs i centrum.

Vad ger då minnesperspektivet? Framför allt innebär att sätta de retoriska mnemotekniska strategierna i centrum, en läsning mer inriktad på *minnesproduktion* än meningsbetydelse. Det jag har velat peka på är minnet som avbildning, spegling, härmning och upprepning. Jag har tittat på hur den litterära texten minns. Lars Gyllenstens ”mimiska essay” är ett belysande exempel på hur minne kan se ut i en litterär framställning. *Senilia* minns i retoriska strategier som citat och allusion. Jag har koncentrerat mig på hur texten minns sin egen text genom att citera sig själv, hur texten minns andra texter av Montaigne och Plotinos, och hur texten betonar härmning och upprepning genom t. ex. plagiat och papegojpladder. Detta föder nya frågor

---

11 Enligt Nationalencyklopedin kommer ordet kolportage från det franska *colportage*, av *colporter* `bära omkring och bjuda ut varor'. Ibland har kolportageromanen använts som en samlingsbeteckning för populärfiktion.

12 Michel Eyquem de Montaigne (1533-1592), fransk skribent och filosof. Montaigne visade ett förakt för de yttre tingens värde och betydelser. Varken människans sinnen eller hennes förnuft är i stånd att ge sann kunskap. Det enda vi kan hålla oss till i denna förvirrande och föränderliga värld är sedvanan. Montaigne vänder sig mot sitt eget jag – ”jag är själv ämnet för min bok”. *Filosoflexikon*, 375f.

rörande huruvida en minnesakt kräver ett subjekt. Vem är det i så fall som minns i en skönlitterär text: författaren? en litterär karaktär? läsaren? Finns det utrymme att betrakta själva läsandet som en minnesakt? Tvingar rent av Seniliatexten mig som läsare att minnas? Jag ser också att det finns möjlighet att betrakta glömska som en retorisk strategi som ett motstånd och en tystnad i texten.

Referenser

Filosoflexikonet (Stockholm, 1988).

Lars Gyllensten (1956, 1978): *Senilia. Mimisk essay*, Stockholm: Albatross.

Andreas Huyssen (2003): *Present Pasts. Urban Palimpsests and the Politics of Memory*, Stanford: Stanford University Press.

Friedrich Kittler (2003): *Maskinskrifter. Essäer om medier och litteratur*, Gråbo: Anthropos AB.

Plotinos (1994): *Valda texter - av Seneca, Tacitus, Plotinos, Augustinus*, Uppsala universitet.

Tzvetan Todorov (1989): *Symbolik och tolkning*, Stockholm/Stehag: Symposium AB.

Frances A. Yates (1966, 1984): *The Art of Memory*, London, Melbourne and Henley: Ark Paperbacks.